

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 3—4

БЕОГРАД 1956

О НЕКИМ ОСОБИНАМА ФУТУРА II (ФУТУРА ЕГЗАКТНОГ)

1.

Пошто се у предавањима и расправама која се тичу глаголских облика врло често износе одмах и њихова значења, добро је да се истовремено указује и на немногобројне случајеве мање или веће синонимичности у конјутацији, тј. на случајеве када се исто значење изриче разним облицима, на разне начине. Колико има таквих случајева у нашој глаголској системи? Ако се зауставимо само на појавама где се облици суштински разликују, а не претстављају варијанте појединачних облика или слободу у реду речи, њихов је број мален. Ми, разуме се, нећемо узимати у обзир велико поље релативске употребе времена, у којем су могућности замењивања једних облика другима веома широке. Знамо да се футур I гради од презента глагола *хити*, који се узима цео или скраћен, самостално употребљен или срастао са другим глаголом, и тог другог глагола, носиоца семантике, који се (кад није срастао са *хити*) јавља било у инфинитиву, било у конструкцији *да+ћрезенћ*. Између футура с инфинитивом и са *да+ћрезенћ* постоји мала разлика у значењу, о којој је већ писано, мада се она у настави обично и не спомиње. Значењска разлика између плусквамперфекта типа *био сам радио* и *бејаш радио*, према језичком осећању неких — не свих — претставника говора који те облике познају, лежи у истој области као и разлика између *радио сам* и *рађах*, тј. перфекта и имперфекта. Што се тиче одричног императива, он се такође може исказивати различито: по обрасцу *не иди* или *немој ићи*, одн. *немој да идеш*. Између првог начина и друга два постоји извесна стилска различност; конструкције *немој+инфинитив* и *немој+да+ћрезенћ* су синонимске. Постоји, даље, и неједнако изражавање трпног стања. УНЈ књ. VII св. 7—10, стр. 205—216, проф. М. Стевановић је по-

казао да ни међу тим облицима нема једнакости у смислу. Конструкције типа *бива њечен* и *њече се* само се донекле укрштају, али нису истоветне по значењу, док конструкција *њечен је* стоји чак и у другом времену у поређењу с двома претходним.

Двојако изражавање имамо још и код футура II у нарочитим зависним реченицама. Он се исказује на ове начине:

од <i>чиџаџи</i>	од <i>џрочиџаџи</i>
ако буде читао	ако буде прочитао
ако ушчита	ако прочита

Осим презента „ушчита“ други облици тога глагола не употребљавају се, стога се „ушчита“ мора посматрати у оквиру облика глагола „читати“, где оно, уосталом, и попуњава једну празнину. Тип конструкције са „буде“ зове се футур II или футур егзактни. У доњем реду наше табеле налазе се облици презента. Ми ћемо, међутим, оба ова значења називати значењима футура II.

2.

Значење футура II, или да се овде задржимо на самом облику који се назива футур II, најчешће се појављује у оваквим реченичним положајима: *ако буде...*, *кад буде...*, *чим буде...*, *док буде...*, *ишћо буде...*, *колико буде...*, *који буде...*, *буде ли...* Иза овога долазе радни придеви несвршених и свршених глагола. У неким се нашим говорима *буде* + *радни њридев од сврш. глагола* избегава, па се у таквим случајевима употребљава перфективни презент (напр. у говору Пиве и Дробњака, који је описао Ј. Вуковић у Јужнословенском филологу XVII, стр. 74—75).

Јасно је и по самим реченичним склоповима да радње овако изражене морају имати везу с неким другим радњама. Та се веза, из перспективе времена у којем се говори, тек има остварити. Дакле, радња изречена оваквом зависном реченицом, у футуру II, и радња главне реченице (која може стајати у обичном футуру, у императиву или у каквом другом облику са значењем будућег извршења одн. воље, жеље), ступају у однос у плану говорникове будућности. Притом радња зависне реченице има да се догоди, према говорниковом исказу, или пре радње главне реченице (чим ја будем погледао, почни и ти да глеаш), или

за време (кад ја будем гледао гледаћеш и ти), или после ње (кад ја будем погледао ти ћеш се већ нагледати). Узгред ћемо напоменути баш на овом месту да назив „предбудуће време“ за футур II није згодан, пошто радња њиме исказана није обавезно „пред“ неком будућом радњом, она се не мора догађати пре ње, како се то обично мисли. Термин футур II, који се употребљава условно, по нашем је мишљењу најбољи.

Међутим, ако пажљивије загледамо разне сложене реченице у којима се појављује футур II, видећемо да је њихово значење нешто компликованије, те да се не може изразити простим размештајем двеју обичних радњи на временској линији: будућа радња пре друге будуће радње, за време ње или после ње. Ми видимо још и ово: велики број реченица са футуром II значи хипотетичне будуће радње, поред тога што су оне зависне. Такве су све реченице са *ако буде*, *буде ли*. Код њих није извесно да ли ће се радње уопште остваривати; али није потпуна сигурност ни у то како ће се, у којој мери, у које време вршити радња у реченицама са *кад буде*, *док буде*, *ишћо буде* и сл. У сваком случају и та је сигурност мања него кад се нешто изриче обичним футуром. Ово се лако може осетити при поређењу футура I и футура II, у потпуно истим положајима. Ако се каже: „Човека који ће овамо доћи треба лепо да дочекате“, онда се мисли на једног, тачно одређеног човека, а осим тога исказује се сигурност у погледу његовог доласка. „Који ће доћи“ претставља овде такорећи епитет, неку врсту развијеног партиципа футура који као облик не постоји у нашем језику. Сасвим је друкчије значење када се каже: „Човека који овамо буде дошао треба лепо да дочекате“. Будући посетилац није познат, па се не зна сигурно ни то да ли ће уопште ико доћи; свакоме ко би дошао треба приредити леп дочек. Из тога се види да је садржај и саме речи „човек“ овде друкчији него у првом примеру. Овде, у другом примеру, то је „сваки човек“, а у првом примеру то је „онај, поменути човек“. Променили семантичке улоге подмета било би језички неправилно: не би се могло рећи: „Сваког човека који ће доћи треба лепо да дочекате“, а ни овако: „Тог поменутог човека који буде дошао треба лепо да дочекате“.

(Можемо узгред споменути да у нашим говорима постоји и конструкција *буде + радни њридег* која нема значење футура II.

Тако, напр., код Маретића (Граматика и стилистика II изд., стр. 542) налазимо: „Ако се против те жеље и труда буде што украдо (тј. ако се је украдо — Марет.), то је било по слабости људској“. Или код Ј. Вуковића, о. с., стр. 87: „Ако си слао, уватићемо т' у лажи, ако ли будеш истину казо, даћемо ти муштулук“. Ма како се тумачило то зависно прошло време, остаје чињеница да се оно може употребити само у семантичком присуству неке хипотетичности, непотпуне сигурности или сл.)

3.

Већу или мању хипотетичност реченица са футуром II важно је истаћи због тога што она уноси један нарочити моменат који има донекле утицаја на осећање и избор облика за вид (аспект). Наиме, у говорничковој свести често, због споменуте неизвесности или нефиксираности радње, присуствује, прво, помисао о томе да ли ће радња уопште настати, да ли ће доћи до њеног остваривања, да ли ће она почети да се врши; или, ако се и мисли да ће се сигурно догодити, сматра се ипак као најважније да она почне да се догађа. Овај детаљ, који наизглед спада само у област психологизирања а не у синтаксу, можемо одмах проверити и на примерима. Реченицу „Кад будеш ишао, не заборави да понесеш доглед“ морамо протумачити овако: „Кад будеш *ишао*...“, јер понети неку ствар човек може само на почетку путовања, а не у току. У преводу на неки други језик који такође познаје два вида ова особеност се запажа сасвим јасно. Тако, напр., у руском језику (који и у зависним реченицама употребљава обичан футур) ова би реченица гласила: „Когда ты *поедеш*, не забудь взять...“

Треба напоменути да се такво разумевање глаголске радње јавља понекад, у ограниченом броју случајева, и у вези с обичним футуром. „Ти ћеш ићи“ често значи нешто што је блиско значењу „ти ћеш поћи“. „Мој брат ће већ сутра путовати на море, а ја тек кроз недељу дана“; мисли се: „Брат ће *ићи*, *кренути*...“ (руски превод би гласио: „Мой брат *поедет* завтра...“, а никако „будет ехать“. Међутим у прошлом времену, у истом смислу, тј. у смислу поласка, не би се рекло „мој брат је јуче *ишао* на море“ него само „отпутовао“, „отишао“, „кренуо“.

Можемо се упитати — није ли можда осећање почетносвршености овде везано за саме глаголе „ићи“, „путовати“, а не за гра-

матичко време? С обзиром на то да је глагол: ити, идџ у старословенском био често употребљаван у значењу понити, пондџ, како нас обавештавају проучаваоци тог језика, можемо претпоставити да у њему, а аналошки и у глаголима сродног значења, има неког трага те видске старине. Али, с друге стране, такав семантички, а према томе и видски моменат појављује се и у још неким случајевима у зависним реченицама са значењем футура II. „Оно што будеш носио идуће недеље на излет треба да буде лакше него ово што си данас узео“; махом се подразумева „оно што будеш *йонео* ... (Превод на руски језик: „То, что ты *понесёшь*“ или „*возьмёшь*“ а не „то, что ты будешь нести“). У обичном разговору чућемо и овакве обрте: „Док будеш ово учио у школи разумећеш; ја ти сад не могу објаснити“. Значење је: „Кад настане време да учиш...“ или сл.

У оваквој употреби може се, у извесном смислу, осетити приближавање перфективном виду код глагола иначе имперфективних. Разуме се, глаголи ту не постају перфективни; само се целокупни контекст даје лако превести, интерпретирати помоћу имперфективног глагола са значењем наилажења, настајања. И то није ретка појава у српскохрватском језику. Наше језичко осећање мора понекад уложити чак и извештајан напор, ако се тако може рећи, да, напр., реченицу „ако пролетос *будеће* зидаш кућу“ не протумачи као „ако *станеће* да зидаш“, „ако *дође* до тога да зидате“ и сл. Али треба тачно утврдити шта се подразумева под настајањем о којем је овде реч. Ми га не смемо схватити као извршење само првог тренутка радње. Стога је и разумљиво што се имперфективним глаголима овде формално не мења вид, што ми немамо појаву граматичке перфектизације. Овде се осећа — и то не увек, као што смо већ истакли — нешто друго, наилажење целе радње, њена појава; на њу се и даље мисли у њеној трајности, само што се наглашава да вршење треба да *дође*, да се *осијвари*.

Извесну аналогију можемо запазити, напр., у сродним значењима глагола *йочейти* и *стйати*. Та два глагола, кад стоје с допунама, не значе сасвим исто. У „почео је да прича“ указује се на почетак радње; у „стао је да прича“ још и на то да се причање и наставило. С обзиром на особености футура II, како смо их овде описали, боље би одговарало смислу реченице да се каже:

„А кад ти он сутра стане да прича о својим доживљајима, скупи стрпљење“ него: „А кад ти он сутра почне да прича...“.

Наш синтаксичар А. Мусић осетио је извесне моменте непотпуне перфективности у овом облику. Он говори на једном месту¹ да конструкција *буде + радни йридев од несврш. гл.* може значити вршење и *свршетак* одговарајуће трајне радње и наводи овај пример: „Кад се свршује седма година, отпуштајте сваки брата својега Јеврејина који ти се буде продао и служио ти шест година, отпусти га слободна од себе“. Овде је сам смисао реченице одиста такав да се може — али не мора — осетити указивање на завршетак временског отсека од шест година служења. Видимо да то лежи у самом контексту: контекстом је у глаголу „служити“ донекле померено значење у правцу значења глагола „отслужити“. Опет је, дакле, пред нама појава контекстуалне, синтаксичке, иако не и формалне глаголске перфектизације, истина мало необичнија него што је то иначе случај у футуру II. Слично као и у претходним примерима, где се у семантици појављивало настајање радње, али је још увек присуствовало и цело њено трајање, тако и овде, и поред наглашавања довршености, остаје и значење целокупности, трајности, и то значење граматички још увек преовлађује у конструкцији.

Понекад се у значењу футура II појављује и таква перфектизација, за коју је уопште тешко рећи да ли указује на почетни или завршни моменат, другим речима просто перфектизација — али опет само контекстуална, позицисна. Ми, напр., реченицу „Ако их будете молили они ће вам то свакако учинити“ осећамо као „Ако их будете замолили...“.

У многим случајевима употребе футура II разлике у тачном разумевању значења и у осећању за видске преливе веома су индивидуалне; цело је питање врло танано. Ипак оно не стоји ван граматике, јер ова склоност при употреби футура II ка посматрању радње као целине с наглашеним настанком, појављивањем, а понекад и довршењем, испуњењем, изазива једну нарочиту обличку новину — узимање презента трајног глагола уместо футура II, али са додатим префиксом уз-, о чему ћемо говорити мало даље.

¹ Аорист имперфективних глагола у српско-хрватском језику, Јужнословенски филолог V, стр. 31.

4.

Конструкција *буде + р. њр. од сврш. гл.* у језичком осећању већине говорника претставља исто што и перфективни презент у служби футура II, уколико се они уопште употребљавају наредо: ако *буде дошао* = ако *дође*. Споменули смо већ да у неким нашим говорним областима избегавају први од ова два начина изражавања. Али је и наш стари језик познавао оба типа конструкција¹, па се стога мора мислити да су они некад показивали неку разлику у значењу, само што је та разлика током времена до те мере изгледела да већ долази и до губљења једне од њих. Овде се не можемо задржавати на описивању некадашњих семантичких прилика. Највероватније је то да је у „ако дође“ лежало, отприлике, значење „ако настане његов долазак“, „ако се он појави“, а у „ако буде дошао“ резултативно значење (у зависном футуру): „ако он већ буде на том месту“, „ако његов долазак већ буде свршен чин, прошлост (у неком моменту)“ — јер присуство радног придева уопште често сведочи о првобитној резултативној, претеритопрезентској семантици. Разлика би, као што се види, и у том случају била врло мала. За нас је интересантно да видимо има ли и данас каквог разликовања, у овом или неком другом смислу.

Да наведемо опет Мусића. У расправи о кондиционалу² он даје овај пример (који пре њега цитира и Даничић у својој обради глагола „бити“³): „Па кад дође лијеп данак Петров, што будемо на ватру сложили, оно ћемо љепше поградити“. То значи, вели Мусић, да ће у часу кад наступи Петровдан оно о чему се говори већ бити сложено на ватру. Међутим, ако се каже: „Па кад дође лијеп данак Петров, што на ватру сложимо, оно ћемо љепше поградити“ — значење је да ће се нешто тек почети слагати на ватру кад настане Петровдан. Наше данашње језичко осећање, при мало дубљој анализи сличних примера, може да се сложи с таквим тумачењем, али би захтев да се та разлика увек прави био неоправдано строг. Тачна диференцијација ипак се

¹ За *буде + р. њр. од сврш. гл.* напр. у РЈА под *бићи* II 1 с (св. 1, стр. 358 и д.); Л. Зима, Њекоје, већином синтактичке разлике између чакавштине, кајкавштине и штокавштине, Згб 1887, стр. 256 и д. Перфективни презент такође се од најстаријих времена употребљава у зависном футуру, о чему је исто тако писано.

² Кондиционал у хрватском језику, Рад ЈА 127, 141 и д.

³ РЈА св. 1, *бићи* II 1 с с).

најбоље постиже додавањем различитих прилога или свезица за означавање околности. Ево примера из обичног говора: „Кад будеш у музеју, све што *научиш* биће ти корисно“: „Кад будеш у музеју, све што *будеш научио* биће ти корисно“. Први пример требало би да значи „Све што научиш у музеју биће ти корисно *касније*“, а други „Све што будеш научио *јре њога* биће ти корисно *тада, у музеју*“. Оба облика — „све што научиш“ и „све што будеш научио“ право су „предбудуће“ време према исказу „биће ти корисно“. Али су они у неједнаком односу према реченици „кад будеш у музеју“: „све што научиш“ претставља према њој истовремено збивање, а „све што будеш научио“ претходно збивање. Присуство те друге реченице, тј. таквог одмеравања радње и с друге тачке, требало би да претставља разлог за диференцирање облика футура II. Али ће се данас оба облика у овим примерима моћи двојако протумачити, и тек ће допуне као „тамо“, „касније“, „дотада“ или сл. пружити значење које се жели.

Мале разлике у употреби ова два облика ипак се појављују и као нешто јача језичка нужност. Онако као што придодата реченица „кад будеш у музеју“ претставља један пресек кроз будуће време, према којем се реченице са значењем футура II односе на два различита начина, тако и уопште указивање оди. отсуство указивања на моменте у будућности, око којих ће се радње одигравати, могу пружати разлоге за један или други облик. Напр.: „Носим ћерку одмах у амбуланту; ако лекар већ *буде сџигао* молићу да је прими преко реда“; не би било исправно да се каже „ако лекар већ *сџигне*“, јер свезица „већ“ придаје реченици изразиту претеритопрезентску боју, значење прошлог догађаја са последицом на коју се указује, те је правилно употребити уз њу футур II. А ако би се желело рећи да лекарев долазак може настати и касније, онда би се казало овако: „Носим ћерку одмах у амбуланту; ако лекар *сџигне*, биће добро“. Још јаче се осећа уместност перфективног презента у оваквим примерима: „Ја ћу чекати у амбуланти, а лекар ако дође — добро јест“; или: „Чекаћу лекара, па кад дође“. Ово су већ постали устаљени начини изражавања. У оваквој употреби уопште се не мисли на тренутак кад лекарев долазак постаје готов, прошли чин; никаква друга радња се за тај тренутак не везује. Стога футуру II са његовим резултативним значењем овде и није место.

Постоји, затим, употреба перфективног презента са свезицом „ако“, често пропраћеном још и свезицом „и“, у значењу које прелази из погодбеног у допусно: „Његова музика ће још врло дуго живети, ако уопште умре“ — тј. допушта се да ће можда једном умрети, али ће у сваком случају дуго живети. Употреба футура II у овој неправој погодби била би незгодна, иако постоје формални услови и за њу. У чистој погодбеној конструкцији подразумева се условљавање једне радње другом, и она која је услов, ако је свршена (рецимо „ако умре“, „ако буде умрла“) може скоро увек да се замисли и као будућа радња и као резултат неке будуће радње, тако да су и перфективни презент (релативски) и футур II за њу подједнако погодни. Али у конструкцији за будућност онаквог типа какав имамо у наведеној реченици, често се не мисли на тренутак будуће готовости чина, јер радња која значи допуштање може да се догоди у свако време и њена свршеност, њена резултативна „присутност“, није важна, пошто не претставља погодбу за неку другу радњу. Употреба футура II коси се с таквом семантиком. Све реченице са „ако икад“, „ако игде“ и сл. спадају баш у ту категорију, на прелазу из кондиционалности у концесивност, и уз њих се много чешће употребљава перфективни презент него футур II. Оне се могу исказивати и мало друкчије, са „ако кад и“, „ако где и“ („ако кад и дође до тога...“, „ако где и запазимо недостатке...“), чиме се њихова концесивност испољава још јаче, и те реченице захтевају утолико пре перфективни презент. Разуме се, мешања са футуром II има и ту, и оно се данас не може сматрати грешком, то је пре само питање доброг стила.

5.

Поводом конструкција *буде + радни њридег* треба још додати да у оваквом њиховом специфичном развоју свакако игра извесну улогу и сам облик *будем*, о чијем виду постоји већ читава мала литература. У тој литератури има доста позивања баш на футур II. За тај облик не постоји данас јединствено осећање у погледу вида. Изгледа да је корен тог глагола још у најдубљој језичкој прошлости показивао семантику настајања, почетка егзистенције, развијања, за разлику од корена данашњег облика *јесам*, који је значао само трајно постојање. Призвук перфективности

у том глаголу (и то не само у облицима са данашњим кореном *буд-*) постаје тиме разумљив, а треба истаћи да управо српско-хрватски језик чува у том смислу лепу старину¹. Сасвим је логично да са облика *будем* ова непотпуна и факултативна перфективност може да се протегне и на цело сложено глаголско време, у којем тај облик претставља један члан а у којем већ и по самој семантици постоје предуслови за такво разумевање вида.

6.

Маретић у својој Граматици и стилистици, стр. 542, каже да се употребљава, мада веома ретко, и конструкција типа „ако буде био дошао“. Из досадашњег излагања мислимо да је јасно да и само „ако буде дошао“ значи у довољној мери оно што би се хтело исказати овом дужом конструкцијом, те да је овај сложени глаголски облик у језику сувишан. Осим тога футур II, код врло ограниченог броја глагола, може да се гради и према типу „мог-буде“ („хтедбуде“, „знадбуде“), што претставља траг старих конструкција *буде + инфинитива* за исто значење, али о њиховом некадашњем синтаксичком смислу и широј распрострањености овде нећемо говорити, пошто то спада искључиво у историју језика.

7.

Реченице типа „кад буде прочитао“ можемо готово неограничено, као што смо видели, замењивати типом „кад прочита“; али не и реченице типа „кад буде читао“ са „кад чита“. На први поглед ово је чак уопште незаменљиво, и свако ће одмах казати да се уместо „кад буде читао“ у том значењу говори још само „кад ушчита“.

¹ П. Ивић у својем чланку „О виду глаголског облика *будем*, НЈ VI, 7—10, стр. 244, каже сасвим тачно: „[У *будем*] нарочито је тешко одвојити значење „почети бити“ од „бити“ одн. „почети имати неко својство“ од „имати то својство“. Он додаје да је то мешање нарочито често у будућности. Можемо овде навести неколико интересантних примера из којих ће се видети да видска неограниченост постоји код глагола *бити* уопште, и ван облика *будем* у будућем времену: | Ја сам још пре две три недеље рекла... да ће бити вашара између њих [може значити: доћи ће до вашара] (Ст. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, СКЗ 136, 149). За ноћ буде по триста јањаца, | Ја сам свако по овци познав'о[створи се] (Вук, Нар. пјесме II 294). Каменом му мајци срце било [претворило се] (Нар. песма, Бос. вила 1867, 693). Посестримо б'јела вило... | Буд' и мени у потреби [наћи се] (Ј. Сундечић, Изабране пјесме изд. МХ 1889, 159). Таквих примера има и у РЈА s. v. *бити*; као што Ивић и напомиње.

Али узмемо неколико примера из разговорног језика направљених по сличном сантаксичком калупу:

Кад му пишеш, поздрави га. Кад сутра идеш у позориште, уживај и за мене. Кад догодине зидаш кућу, пази на каквоћу цигле. Ако сутра и на испиту причаш такве глупости, сигурно ће те оборити. Ако вечерас једеш ово, нећеш спавати целу ноћ. Ако напролеће преправљате врата, позовите нашег мајстора. Итд.

Из примера се види да зависне реченице одиста казују будућност (оне не значе „ако сад пишеш“, „ако сад једеш“, нити „увек кад му пишеш“ или сл.), те постоје сви услови за употребу футура II (у преводу на руски „когда ты *будешь* ему *писать*“, никако „когда ты *пишешь*“). Па ипак се у слободном говору, иако много ређе и у писању, конструкције са несвршеним презентом срећу, и не претстављају неправилност¹.

Чиме треба тумачити ову необичну појаву? Два узрока могу да се узму у обзир. Прво, аналошка творевина, добивена из односа:

ако будеш написао = ако напишеш

ако будеш писао = ако *x*,

одакле се *x* може осетити као „пишеш“. Друго, постоји могућност употребе несвршених презентата у значењу будућег времена уопште, у нарочитим модалним положајима: „Сутра идем у позориште“ (решеност), „Догодине зидам кућу“ итд. Осим тога, у појединим случајевима, сами глаголи, услед различних момената, дају разлога да се осете као перфективни или сродни перфективнима, па се и понашају као перфективни у овим конструкцијама. О „ићи“ смо већ говорили; „писати“ у значењу упућивања писма има такође ту видску нијансу; па и „јести“, поводећи се за двовидским „ручати“, има понекад мало поколебан вид — што је све врло захвална грађа за будућу посебну студију.

8.

Још један проблем у вези с исказивањем значења футура II претставља употреба презента трајних глагола сложених с префиксом уз-, од којих се многи само у овој служби и употребљавају

¹ Ову појаву спомиње и Мусић, о. с. 29. Он наводи: „Ја те не могу одријешити од гријеха прво него питам владике“ (Н. прип.), и још један пример.

Данашњи књижевни језик губи овај начин изражавања трајног футура II, и баш зато у њему и налазимо неке необичне појаве, које нису у складу с видском системом нашег језика уопште. „Ако узмогнем“, „ако усхтеднете“ и можда још неколико оваквих глагола могу се чешће чути у књижевном језику. „Ако успишем“, „кад ушчитају“ чује се данас у неким говорним областима у обичном изражавању, а другде само од претставника старијих генерација. То не звучи нимало погрешно, постоји језичко осећање за такве обрте, али се они просто ретко говоре. Књижевност пре I Светског рата показивала је много живљу употребу таквих сложених глагола, и ми ћемо даље дати извештајан број примера из ње. Маретић је у своје време говорио да се тако може употребити сваки трајни глагол¹. У нашим старим књижевним споменицима такође налазимо ову појаву: Маретић говори за славонске писце да је они показују чак врло често; забележена је код Рељковића у специјалној студији о њему, код далматинских писаца итд.². Али прво треба казати неколико речи о самом том глаголском облику, који нас опет наводи на расправљање о виду.

У вези са значењем и видом облика као што је „успишем“ такође није било слагања међу онима који су о њему писали. Управо то неслагање међу најбољим познаваоцима нашег језика показује да је и ово питање врло осетљиво, да одговор на њега и овде зависи од језичког осећања појединца; али се само по себи разуме да нека граматичка истина ипак мора постојати.

При стварању овог облика, ради његове употребе у футуру II, префикс уз- спаја се готово без изузетка са несвршеним глаголима, што показује да се тиме замењује *буде + р. њр. од несврш. гл.* а не *буде + р. њр. од сврш. гл.* Облик футура II типа „ако буде читао“ замењује се, дакле, конструкцијом „ако ушчита“. Појављује се префиксација — средство које по правилу служи перфектизирању. Да ли и ту у циљу неке видске измене? Потсетимо се на то да *буде + р. њр. од несврш. гл.* у понеким случајевима није чисто имперфективна конструкција. А ако је у контексту

¹ Граматика и стилистика 356.

² Т. Маретић, Језик славонских писаца, Рад ЈА 180, стр. 228; Р. Алексић, Језик Матије Антуна Рељковића, ЈФ 10, стр. 142—143; Маретић, Језик далматинских писаца XVIII в., Рад ЈА 211, стр. 75.

имперфективност баш јасно истакнута, онда презент истог глагола префиксираног са уз- није сасвим на своме месту. Напр.: „Цело време док ви будете седели и ручали, ми ћемо гладни стајати на станици“; мање обично звучи замена: „Цело време док узаседите и узручате, ми ћемо стајати...“ Међутим префикс уз- не ствара ни обичну перфективност у том сложеном глаголу. Проф. Вуковић тачно примећује¹ да овај префикс чини изузетак међу префиксима, и видска промена коју он уноси не личи на промене које се префиксима уносе у друге сложене глаголе.

Прво, можемо рећи да уз- уноси семантичке промене које потсећају на семантику самога сложеног футура II. И њиме се указује на наступање радње, са јачим наглашавањем да ће радња трајати. Дакле: „кад ушчита“ — кад се *деси* да чита, кад *дође* до читања, кад *настане* то да он чита или сл., врло слично ономе што смо видели и код конструкција типа „кад буде читао“. У књижевности се могу наћи многобројни примери које треба тако тумачити, били они за нас данас обични или необични:

Гледајте, да се вама после Грци не узасмију, а потомство да вас не ускриви (Вук, Преписка IV, изд. Бгд 1909, 127); Неисказано ће ми бити жао, ако ову књигу узморам пустити у свијет без имена ваше Ексцеленције (Вук, Преписка VI, изд. Бгд 1912, 247); Благо вама ако вас узасрамоте и успрогоне... мене ради (Б. Даничић, Јев. по Мат. 5, 11); Повезаше тестију пешкиром, | Да се види кад се узбеласа (Ј. Новић, Бирчанин Илија, Н. Сад 1862, 126); Мислим да ће удесније бити, ако горе у својој соби уздоручкујете (К. Руварац, Скупљени списи I, Н. Сад 1866, 123); А све остале прегацију ако ми узастоје на путу (Глушчевић-Глишић, Рат и мир, превод, Забавник СКЗ 5, 52); И шта ћемо ми са нашијем шћерима, ако се момци не узажене (Св. Ђоровић, Цел. дела V, изд. Српски писци, 382); Ако ја још који пут узбаратам око њега, не био човек (М. Настасијевић, Из тамног вилајета, Бгд 1927, 28); Кнез Милош... је сматрао да му Вук може бити... штетан ако узговори против њега (А. Белић, Вукова борба, Бгд 1948, 57).

¹ О. с. стр. 86.

У глаголима са префиксима уз- ми осећамо призивак настанка и затим одигравања целих радњи, као и код сложеног футура II од несвршених глагола, па и јаче него тамо.

Сем тога, много ређе, исто као и тамо, може се појавити наглашавање довршености или пуне извршености, опет при сагледавању целе радње. Напр.:

Ако она узаживи још годину дана, то ће бити срећа (Ј. Веселиновић, Сlike из с. жив. II, СКЗ 54, 113; глагол има значење „проживи“).

А друго, што се тиче питања којег су вида ти глаголи у чисто граматичком погледу — питања које смо поставили и у вези са сложеним футуром II — мора се поново истаћи да полемика о њиховом виду није нимало неоснована и да разне ситуације дају повода за разну процену. Ипак мислимо да префиксираност ствара услове за то да се делимична перфектизација, која је у сложеним имперфективним конструкцијама била видљива једино при тумачењу, при анализи, овде осети и као морфологизована појава. Стога смо склони да у полемици око вида дамо за право онима који сматрају да је вид ових глагола и граматички перфективан. Покушајмо да то поткрепимо још неким доказима.

Свакако да ни вид ни семантика тих глагола не могу стајати ван утицаја других глагола са префиксом уз-, каквих има доста. Вид свих глагола саграђених путем префиксације перфективан је, тако да перфектизација не би требало да мимоилази ни ове глаголе о којима је реч. Тешкоћа доказивања њиховог граматичког аспекта лежи у томе што смо ми овде лишени оних могућности које имамо код других глагола при сличној аргументацији: ми их не можемо, пробе ради, стављати у разна глаголска времена, у партиципе и сл.; можемо узимати у помоћ једино сложене облике *буде+р. ѿр. од несврш. гл.*, чији су они заменици, а који и сами, као што смо видели, изазивају сумње у погледу својега вида.

Префикс уз- уопште, у многим случајевима, означава почетак радње. Осим најпознатијих глагола с таквом семантиком навешћемо још неколико интересантнијих примера нађених у нашој књижевности: узбикаше море, узблуту дората, узбринуло нас је то све, тове га док не узбрекће. Изразита је категорија глагола у којима се префиксацијом са уз- казује доспевање у неко

стање јаког интензитета, узимање маха или сл. (такви глаголи постају повратни): пук се био узазлио, Бранковићи се узгордише, Марко се љуто ужљутио, стока се узарумила, узгосподио се, како се само узбрижио, момче опако узапсова се итд. Нарочито код ове друге групе врло се често осећа и тај семантички призвук да стање, чији је почетак овако изречен, траје и даље. У томе је разлика између „узљутити се“ и „наљутити се“, између „узгордити се“ и „погордити се“ и сл. Лако можемо направити реченицу: „Он се био забринуо, али га је то одмах прошло“, али ћемо теже рећи овако: „Он се био узбринуо, али га је то одмах прошло“. Оваква значења нас веома потсећају на оно што смо констатовали говорећи о значењима футура II. Имамо разлога да мислимо да је и у глаголе — заменике сложеног футура II несвршеног вида префикс уз- ушао са доста сличним семантичким преливима, а према томе, у складу са појавом префиксације уопште, и са нормалним видским утицајем.

Па ни случајеви где уз- у презентима који значе футур II не означава наилазак радње с њеним трајањем него перфектизацију друге врсте („ако узаживи“ у примеру који смо напред навели, а може их се наћи још), — ни ти случајеви не говоре против нашег доказивања семантике и улоге тог префикса; јер семантика префикса често бледи, своди се на значење извршења и на чисту перфективност, пошто је такав пут који прелази перфектизованост уопште. „Написати“ значи испрва „извршити писање на некој површини, горе, поврх нечега“, па онда „завршити писање“, „извршити писање“.

О виду у нашим глаголима може се мислити и овако: кад би ови глаголи с префиксом уз- били трајни релативски презенти, зашто би они уопште морали долазити у овој функцији, зашто несвршени футур II не би могао бити увек, без изузетака, замењиван обичним, релативским презентом без префикса? Дали је пред нама нека необична префиксација која је настала само зато да обележава зависност, релативску употребу? Такве су појаве непознате у словенској конјугацији.

Размислимо још и о овоме. Имамо сасвим обичне сложене реченице које садрже презент префиксиран са уз- у својем зависном делу: „Кад успишеш, *сѣави* мастионицу десно“ (и „кад будеш писао, *сѣави*..“), „Кад узашеташ, *погледај* оне прозоре“ (и „кад

будеш шетао, *погледај*..“). Ако би глаголи у овим зависним деловима били изразито трајни, без икаквих семантичких примеса перфективности, онда би и корелативни глаголи у независном делу морали такође бити трајни. Дакле, било би: „Докле год будеш писао, *држи* мастионицу десно“ (а не *стави*), „Цело време док будеш шетао, *гледај* оне прозоре“ (а не *погледај*). И ово је један од доказа у корист перфективности наших глагола са уз-, а донекле и сложеног футура II од несвршених глагола.

Има, додуше, примера где јасно осећамо имперфективност, и то се не може оспоравати:

А народ српски, докле гођ својим језиком узговори, пјеваће му име (Вук, Скупљени ист. и етн. списи I, изд. Бгд 1898, 292).

За такве случајеве смо већ рекли да се донекле противе данашњем језичком осећању. (Вероватно има крајева где су они распрострањенији). Својим постојањем они, рекло би се, ремете целокупну концепцију о свршеном виду презента на уз-. Ми појаву објашњавамо просто аналошким ширењем из оправданих у мање оправдане случајеве, накнадно створеним утиском да је несвршени презент срастао са уз- у сваком случају начин да се направи футур II. Тачно је да ово показује губљење „словенског“ осећања за префиксацију, губљење које је разумљиво када се има у виду непотпуност парадигме. Али судећи по употреби, по многобројности примера, по ономе што се у говору осећа, баш овакви примери, и ређи и необичнији, које смо принуђени да осећамо као имперфективне, показују отступање од системе, а не они први, чешћи и обичнији, у којима такве принуде нема. Другим речима, исправније је „кад, чим успишеш“, а мање је исправно „доклегод, цело време док успишеш“.

Најзад, приликом утврђивања вида код глагола типа „(ако) успишем“, „(кад) ушчита“—треба узимати у обзир и један формални моменат. Они се понекад проширују још и уметањем перфективног обележја *ну/не*: говори се „ако усхтеднеш“, „кад узмоћне“; речник Ристића-Кангрге има у објашњењу префикса уз- пример „ако успадне киша“. (Постоје и случајеви спајања тог префикса са правим перфективним глаголима: „Трудићемо се... колико то наше прилике уздопусте“, Задруга 1, Н. Сад 1879, 1). Погрешно

би било мислити да овакви примери сведоче о имперфективности облика „усхоће“, „узможе“, „успада“, „уздопуштају“, које уметком ну/не или друкчије тек треба, ради постизања нарочитог смисла, перфективизовати. Ми употребљавамо у сасвим истом значењу и „узможе“ („Ако ко узможе... може у један пут платит“, Записи, Цетиње 1927, 51), и „могне“ („Ако могнеш Сава потурчити, | Сва ће ти се земља потурчити“, Вук, Н. пјесме 3, 11), и најобичније од свих „ако узмогне“. Није ли то знак да су они сви и видски потпуно равноправни? „Узможе“, „могне“ и „узмогне“ би и у свакој другој позицији, тј. и ван значења футура II, били перфективни, сви подједнако. Напр.: „Сва познија сеоба брђана не узможе ослабити стари језик“ (Л. Војновић, Вођ кроз Дубровник, Дубровник 1893, 6); „Он не узмогне подићи тај терет“; „Он не могне доћи, пошто је био спречен“. — Према томе „узмогне“, како у футуру II тако и другде, само је пример удвајања знакова перфективности, без стварне потребе; и само „узможе“ већ значи исто то.

Да сведемо оно што смо рекли. У значењу футура II употребљавају се два облика: сложени облик *буде + радни њридев* и презент. За конструкцију *буде + р. њр. од несврш. гл.* показали смо како у њој семантика иде понекад ка томе да се истакне настајање трајне радње, њено јављање; али формално вид такве конструкције остаје имперфективан. Вид конструкције *буде + р. њр. од сврш. гл.* је перфективан, и ми смо само указали на неке значењске разлике које постоје између ње и перфективног презента у истој употреби. Најзад, што се тиче имперфективног презента у тој служби, видели смо да се он јавља ређе и не у строго књижевном стилу, а да се уместо њега каткад узима исти глагол с префиксом *уз-*. Семантика таквих сложених глагола је, природно, слична као и у конструкцијама *буде + р. њр. од несврш. гл.*, али је вид, у највећем броју случајева, и лексички перфективан.

О појавама колебања аспекта у појединим начинима употребе српскохрватског глагола, као о једној прилично новој теми у србистици, мислимо да ће се ускоро моћи говорити на широј основи.

И. Грицаић